

ALBERT HOURANI • Arap Halkları Tarihi

ALBERT HOURANI Lübnanlı Hıristiyan bir aileden gelen Hourani, 1915'te Manchester'da doğdu. Oxford'da Madalen College'da okuduktan sonra bir süre Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı. Chatham House'da Arnold Toynbee'yle çalıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire'de Britanya Ortadoğu Bürosu'nda çalıştı ve Filistin davasına ilgi gösterdi. 1948'de Oxford'a döndü, 1980'deki emekliliğine kadar akademik çalışmalarına orada devam etti. 1958-1971 yılları arasında St. Antony's College'da Ortadoğu Merkezi'nin müdürlüğünü yaptı. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başlarındaki Arap milliyetçiliği hakkında çok sayıda makalesi yayımlandı. *Arabic Thought In The Liberal Age* (1962) ve *A History of Arab Peoples* (1991) başlıklı kitaplarıyla büyük ün kazandı. Hourani 1993'te İngiltere'de öldü.

A History of the Arab Peoples

© 1991 Albert Hourani ve Faber and Faber Limited

© 1991 John Flower (Haritalar)

Bu kitabın yayın hakları Anatolialit Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 428 • Araştırma-İnceleme Dizisi 65

ISBN-13: 978-975-470-613-0

© 1997 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1-12. Baskı 1997-2016, İstanbul

13. Baskı 2020, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Sait Kızıllırmak

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALBERT HOURANI

Arap Halkları Tarihi

A History of the Arab Peoples

ÇEVİREN *Yavuz Alogan*

YAYINA HAZIRLAYAN *Tanıl Bora*

*Oxford, St. Antony's College'deki
meslektařlarırma ve öđrencilerime*

İÇİNDEKİLER

Önsöz	13
Teşekkür	15
Tarihler Üzerine Not	17
Giriş	19
BİRİNCİ KISIM	
BİR DÜNYANIN OLUŞMASI (Yedinci Yüzyıldan Onuncu Yüzyıla)	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
Eski Bir Dünyada Yeni Bir Güç	
Arapların içine doğdukları dünya	27
Şiir dili	33
Muhammed ve İslam'ın doğuşu	36
İKİNCİ BÖLÜM	
Bir İmparatorluğun Oluşumu	
Muhammed'in halefleri: bir imparatorluğun fethi	45
Şam halifeliği	49
Bağdat halifeliği	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Bir Toplumun Oluşumu	
Siyasal birliğin sona ermesi	63
Birleşmiş bir toplum: ekonomik temeller	69
İnanç ve din birliği	72
İslam dünyası	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İslam'ın Eklemlenmesi

Otorite sorunu	87
İktidar ve Allah'ın adaleti	91
Şeriat	94
Peygamber'in gelenekleri	99
Gizemcilerin yolu	101
Akıl yolu	105

İKİNCİ KISIM

MÜSLÜMAN ARAP TOPLUMLARI (Onbirinci ilâ Onbeşinci Yüzyıllar)

BEŞİNCİ BÖLÜM

Müslüman Arap Dünyası

Devletler ve Hanedanlar	113
Araplar, Farslar ve Türkler	117
Coğrafi bölünmeler	120
Müslüman Araplar ve diğerleri	127

ALTINCI BÖLÜM

Kırsal Kesim

Toprak ve kullanımı	130
Aşiret toplumlari	137

YEDİNCİ BÖLÜM

Kentlerde Hayat

Pazarlar ve kentler	142
Kent nüfusu	144
Hukuk ve ulema	147
Köleler	150
Kentteki Müslümanlar ve gayri müslimler	151
Kentteki kadınlar	154
Kentin nizamı	156
Kentteki evler	160
Kentler zinciri	163

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kentler ve Hükümdarları

Hanedanların oluşumu	165
Çıkar birliği	169
Kırsal kesimin denetimi	173
Siyasal otorite üzerine düşünceler	178

DOKUZUNCU BÖLÜM

İslam'ın Yolları

İslam'ın temel ilkeleri	185
Allah'ın dostları	191

ONUNCU BÖLÜM

Ulema Kültürü

Ulema ve Şeriat.....	198
Öğretinin aktarılması.....	203
Kelâm.....	208
El-Gazzali.....	209

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Ayrışan Düşünce Yolları

Filozofların İslamı.....	214
İbn Arabi ve teosofi.....	218
İbn Teymiye ve Hanbeli Okulu.....	222
Şiiliğin Gelişmesi.....	225
Yahudi ve Hıristiyan öğretisi.....	230

ONİKİNCİ BÖLÜM

Saray Kültürü ve Halk

Hükümdarlar ve efendiler.....	233
Şiir ve öykü.....	237
Müzik.....	242
Dünya anlayışı.....	245

ÜÇÜNCÜ KISIM

OSMANLI ÇAĞI (Onaltıncı-onsekizinci yüzyıllar)

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu

Siyasal iktidarın sınırları.....	255
Osmanlı hükümeti.....	261
Osmanlılar ve İslam geleneği.....	268
Arap eyaletlerinde hükümet.....	273

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Toplumlari

İmparatorlukta nüfus ve servet.....	279
Arap eyaletleri.....	282
Arap eyaletlerinin kültürü.....	286
İmparatorluğun ötesi: Arabistan, Sudan, Fas.....	291

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Onsekizinci Yüzyılda Değişen Güçler Dengesi

Merkezi ve yerel otoriteler.....	298
Arap Osmanlı toplumu ve kültürü.....	303
İslam dünyası.....	306
Avrupa ile değişen ilişkiler.....	308

DÖRDÜNCÜ KISIM

AVRUPA İMPARATORLUKLARI ÇAĞI (1800-1939)

ONALTINCI BÖLÜM

Avrupalı Güçler ve Reform Hükümetleri (1800-1860)

Avrupa'nın yayılması.....	315
Avrupa hâkimiyetinin başlangıcı.....	319
Reform hükümetleri.....	322

ONYEDİNCİ BÖLÜM

Avrupa İmparatorlukları ve Başat Seçkinler (1860-1914)

Bağımsızlığın sınırları.....	330
Afrika'nın bölünmesi: Mısır ve Mağrip.....	334
Hâkim çıkarlar ittifakı.....	337
Toprağın denetimi.....	339
Halkın içinde bulunduğu koşullar.....	345
İkili Toplum.....	348

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

Emperyalizm Kültürü ve Reform

Emperyalizm kültürü.....	352
Entelijansiyanın yükselişi.....	355
Reform kültürü.....	358
Ulusçuluğun doğuşu.....	363
İslam geleneğinin sürekliliği.....	365

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

Avrupa Gücünün Zirvesi (1914-1939)

Büyük Britanya ve Fransa'nın üstünlüğü.....	370
Britanya ve Fransız çıkarlarının üstünlüğü.....	375
Göçmenler ve toprak.....	378
Yerli seçkinlerin gelişmesi.....	380
Siyasal anlaşma girişimleri.....	384

YIRMİNCİ BÖLÜM

Değişen Hayat ve Düşünce Tarzları (1914-1939)

Nüfus ve kırsal kesim.....	389
Yeni kentlerde hayat.....	392
Ulusçuluk kültürü.....	397
Seçkinlerin ve kitlelerin İslamı.....	403

BEŞİNCİ KISIM

ULUS-DEVLETLER ÇAĞI (1939'dan itibaren)

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM

İmparatorlukların Sonu (1939-1962)

İkinci Dünya Savaşı.....	411
Ulusal Bağımsızlık.....	414
Süveyş krizi.....	424
Cezayir savaşı.....	428

YİRMİKİNCİ BÖLÜM

Değişen Toplamlar (1940'lar ve 1950'ler)

Nüfus ve ekonomik gelişme	433
Büyümeden yararlananlar: Tüccarlar ve toprak sahipleri	439
Devletin gücü	441
Kentteki zengin ve yoksul	445

YİRMIÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ulusal Kültür (1940'lar ve 1950'ler)

Eğitim sorunları	450
Dil ve kendini ifade etme	454
İslami hareketler	459

YİRMIÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Arabizmin Zirvesi (1950'ler ve 1960'lar)

Popüler ulusçuluk	463
Nasırizm'in itibarı	470
1967 krizi	473

YİRMIBEŞİNCİ BÖLÜM

Arap Birliği ve Uyumsuzluk (1967'den itibaren)

1973 krizi	479
Amerikan etkisinin üstünlüğü	482
Arap ülkelerinin birbirine bağımlılığı	487
Araplararası uyumsuzluk	490

YİRMIALTINCI BÖLÜM

Manevi Karmaşa (1967'den itibaren)

Etnik ve dinsel bölünmeler	499
Zengin ve yoksul	501
Kadınların toplumdaki yeri	505
Bir miras ve mirasın yenilenmesi	508
Rejimlerin istikrarı	514
Rejimlerin kırılmalığı	521

HARİTALAR	527
-----------------	-----

TABLÖLAR

Peygamber Ailesi	551
Şii İmamları	552
Halifeler	553
Önemli Hanedanlar	554
Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyılda Hükümdar Aileleri	556

BİBLİYOGRAFYA	557
---------------------	-----

DİZİN	593
-------------	-----

ÖNSÖZ

Bu kitabın konusu İslam dünyasının Arapça konuşan bölümlerinin İslam'ın zuhurundan günümüze kadar olan tarihidir. Bununla birlikte, bazı dönemleri, örneğin hilafetin ilk dönemlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Avrupa ticaretinin ve hakimiyetinin yayılmasını ele alırken konuyu aşmak zorunda kaldım. Konunun hem çok geniş hem de çok dar olduğunu öne sürmek mümkündür: Mağrip'in tarihi Ortadoğu'nunkinden farklıdır ya da Arapça'nın başlıca dil olduğu ülkelerin tarihi öteki Müslüman ülkelerin tarihinden ayrı olarak görülemez, denebilir. Ne var ki, bir yerde çizgi çekmek zorunludur ve bu çizgiyi, kısmen kendi bilgimin sınırları nedeniyle, kendi tercih ettiğim yerde çekiyorum. Bu kitabın, ele aldığı farklı bölgeler arasında yeterli bir tarihsel deneyim birliği olduğunu ve bu birliğin bütün bu bölgeler hakkında tek bir tarihsel çerçeveye içinde düşünmeyi ve yazmayı mümkün kıldığını göstereceğini umuyorum.

Bu kitap konuyu incelemeye henüz başlayan öğrencilere ve bu konuda bir şeyler öğrenmek isteyen okurlara hitap ediyor. Böylesine geniş bir alanı kapsayan bir kitapta, söylediklerimin çoğu, uzmanlar için açıktır ki, başkaları tarafından yapılan araştırmaları temel alıyor. Belli başlı gerçekleri aktarmaya ve bunları başkalarının yazılanların ışığında yorumlamaya çalıştım. Bu çalışmalara borcumu bibliyografyada belirtiyorum.

Böylesine uzun bir dönemi kapsayan bir kitabı yazarken isimler hakkında kararlar vermek zorunda kaldım. Coğrafi bölgeleri belirtmek için modern ülkelerin isimlerini, bu isimler geçmişte kullanılmış olmasalar da, kullandım; kitap boyunca aynı isimleri kullanmanın, bunları dönemlere göre değişik olarak kullanmaktan daha kolay olduğu görüldü. Böylece, “Cezayir” ismi, sadece modern yüzyıllarda kullanılmış olsa da, Kuzey Afrika’daki belirli bir bölgeyi belirtmek için kullanıldı. Genel olarak İngilizce okuyanlara aşına gelebilecek isimler kullandım. “Mağrip” sözcüğü “Kuzey-batı Afrika” dan daha çok bilinir; ancak aynı “Maşrık” sözcüğü için geçerli olmadığı için, bunun yerine “Ortadoğu” ismini kullandım. Tek bir sözcükle ifade etmek daha basit olacağı için, İberya yarımadasının Müslüman bölgeleri için “Endülüs” ismini kullandım. Günümüzde egemen bir devlete ait olan ismi, bu devletin henüz ortaya çıkmadığı bir dönem hakkında yazarken kullandığımda kabaca betimlenmiş belirli bir bölgeyi kastetmiş oluyordum; modern dönemi yazarken, aynı ismi, devletin sınırları içinde yer alan bölgeyi belirtmek için kullanıyorum. Örneğin, kitap boyunca “Suriye” ismi, hem fiziksel hem de toplumsal ortak özellikleri olan ve genellikle tek bir tarihsel deneyime sahip belirli bir bölgeyi anlatıyor, ancak bu sözcüğü Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde, savaşın ardından kurulan Suriye devletini kastederek kullanıyorum. Bu tür kullanımların, devletlerin varolmaları ve sınırları hakkında herhangi bir siyasal yargı anlamına gelmediğini söylemeye gerek yok. Kitapta kullanılan başlıca coğrafi isimler Harita 1’de gösterilmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmam için beni teşvik eden ve yayına hazırlayan Patrick Seale'ye, kitabı okumak ve hataları düzeltmek için zaman harcayan ve nasıl daha iyi olabileceğine dair önerilerde bulunan arkadaşlara, Patricia Crone, Paul Dresch, Leila Fawaz, Cornell Fleischer, Martin Hinds, Charles Issawi, Tarif Khalidi, Philip Khoury, Ira Lapidus, Wilferd Madelung, Basim Musallam, Robin Ostle, Roger Owen, Michael Rogers ve Mary Wilson'a, teşekkür ediyorum. Benimsediğim düşünce çizgisini, geniş bilgisinin yanı sıra dikkate değer bir içgörüyü izleyen Paul Deresch'e özel olarak teşekkür borçluyum.

İçlerinde Julian Baldick, Karl Barbir, Tourkhan Gandjei, Israel Gershoni ve Venetia Porter'ın bulunduğu öteki dostlar ve meslektaşlar bana gerekli olan bilgiyi sağladılar.

Birbirini izleyen taslakları fedakârlık ve maharetle temize çeken Elizabeth Bullock'a, editörlerim Faber ve Faber, Will Sulkin ve John Bodley'e, haritaları çizen John Flower'a, zor bir elyazmasını duyarlık ve zekâ ile baskıya hazırlayan Brenda Thompson'a, provaları titizlikle düzelden Bryan Abraham'a ve indeksi hazırlayan Hilary Bird'e minnetlerimi ifade ediyorum.

Arapça'dan yapılan çevirilerin bazıları bana, bazıları başka çevirmenlere aittir; bazılarını da mevcut çevirilerden hareketle uyarladım. Çevirileri ya da kitaplardan alınan bölümleri kullan-

mama izin veren aşağıdaki yayınevlerine teşekkür ediyorum:

A. J. Arberry'in *Arabic Poetry* (1965) ve *Poems of al-ı Mutanabbi* (1967) evirileri ve John A. Williams'ın *Al-Tabari: the Early Abbasid Empire*, C. I (1988) evirisi için Cambridge University Press.

Badr Shakir al-Sayyab'ın bir Őiirinden Christopher Middleton ve Lena Jayyusi tarafından çevrilen satırlar (Salma Khadra Jayyusi, ed. *Modern Arabic Poetry* içinde, yayın hakkı: Columbia University Press, New York 1987) için Colombia University Press. George Makdisi'nin *The Rise of Colleges*'inden (1981) bir bۆlüm için Edinburgh University Press.

Alifa Rifat'ın *Distant View of a Minaret*'inden, Denys Johnston-ı Davies'in çevirdiği (1983) bir bۆlüm için Quarter Books.

Genel editۆrlüğünü E.Yar-Shater'in yaptığı *The History of al-ı Tabari*'den alınan bir bۆlüm, C. 27'deki, J. A. Williams'ın çevirdiği *The Abbasid Revolution* (yayın hakkı: State University of New York 1985) için State University of New York Press.

A. J. Arberry'in *The Koran Interpreted*'ından (yayın hakkı George Allen ve Unwin Limited 1955) yapılan alıntılar için Unwin Hyman Limited.

J. Lassner, *The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages*'den (1970) bir eviri için Wayne State University Press.

TARİHLER ÜZERİNE NOT

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren Müslümanlar olayların tarihini Muhammed'in İ. S. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göçtüğü günden itibaren başlattılar. Bu göç Arapça'da Hicret olarak bilinir ve Avrupa dillerinde Müslüman takvimine gönderme yapmanın normal yolu AH harflerinin (Anno Hegirae, hicrî -çn.) kullanılmasıdır.

Müslüman takvimine göre bir yıl Hıristiyan takvimindeki bir yıl ile aynı uzunlukta değildir. Hıristiyan takviminde bir yıl dünyanın güneşin çevresinde yaptığı tam bir devirle ölçülür ve yaklaşık olarak 365 gündür. Müslüman takviminde ise bir yılın uzunluğu ayın dünya çevresinde yaptığı tam bir devirle belirlenen on iki aydan ibarettir ve bir güneş yılından yaklaşık 11 gün daha kısadır.

Müslüman tarihlerinin Hıristiyan tarihlerine dönüştürülme yöntemiyle ilgili bilgi, G. S. P. Freeman-Grenville'in *The Muslim and Christian Calendars*'ında (Londra, 1977) bulunabilir.

Kitapta, bağlamın Müslüman takviminin kullanılmasını önemli hale getirdiği durumlar dışında Hıristiyan tarihleri kullanılmıştır.

Hükümdarlar ve yöneticiler için iş başına gelme ve ölüm (ya da azledilme) tarihleri, öteki kişiler için doğum ve ölüm tarihleri verilmiştir. Doğum tarihi bilinmiyorsa sadece ölüm tarihi (örneğin, ö. 1456); kişi yaşıyorsa sadece doğum tarihi (örn. d. 1905) verilmiştir. Tarih sadece yaklaşık olarak biliniyorsa "yaklaşık" sözcüğü ya da "y" harfi kullanılmıştır (örn. y. 1307-58).

Dipnotlar asgari sayıda tutulmuş, genellikle doğrudan alıntı yapılan kaynaklara yer verilmiş, sık yararlandığım kitaplara da birkaç gönderme yapılmıştır. İngilizceye çevirisinin güvenilir olduğunu bildiğim metinleri ya olduğu gibi aldım ya da çevirime temel olarak kullandım. Kur'an'a yapılan göndermelerde, A. J. Arberry'in *The Koran Interpreted* (Londra, 1955) başlıklı çevirisi temel alındı; ilk sayı *sureyi*, ikincisi *ayeti* belirtiyor.

(*) Kur'an'ın Türkçesi için Ali Bulaç'ın meâline dayanılmıştır (Pınar Yayınları, İstanbul 1983)

Giriş

Tunus hükümdarına hizmet eden bir Arap bilgini 1382 yılında Mekke'ye hacca gitmek için izin istedi ve izni aldığı anda gemiyle Mısır'daki İskenderiye'ye hareket etti. Kendisinin ve atalarının önemli ve çeşitli roller oynadıkları Mağrip ülkelerini, elli yaşında, bir daha asla dönmemesine terk ediyordu.

Abdurrahman İbn Haldun (1332-1406) İspanya'nın Araplar tarafından fethinden sonra Güney Arabistan'dan bu ülkeye gelerek Sevil'e yerleşen bir aileye mensuptu. Kuzey İspanya'nın Hıristiyan krallıkları güneye doğru yayıldıklarında aile Tunus'a taşındı. Geleneksel kültüre sahip ve devlete hizmet eden pek çok aile aynı şeyi yaptı ve bunlar Mağrip (İslam dünyasının batı kesimi) kentlerinde, yerel hükümdarlara hizmet eden bir soylular tabakası oluşturdu. İbn Haldun'un büyükbabasının babası Tunus'un saray siyasetinde önemli bir rol oynadı, gözden düştü ve öldürüldü. Büyükbabası da devlet görevlisiydi; ama babası emekli bir bilgin hayatı yaşamak üzere siyaset ve devlet hizmetinden ayrıldı. İbn Haldun, babasından, Tunus'un cami ve okullarında ders veren veya kenti ziyaret eden bilginlerden o dönemin ölçüleri içinde özenli bir eğitim aldı ve gençliğinde gidip yaşadığı başka kentlerde de öğrenimini sürdürdü. Bir adamın ona bilgi verebilecek herkesten bilgi alması, İbn Haldun'un miras edindiği geleneğin bir parçasıydı. Otobiyografisinde konuşmalarını dinlediği kişile-

rin isimlerini verir ve üzerinde çalıştığı konulardan söz eder: Müslümanların Hazreti Muhammed aracılığıyla Arap dilinde ifade edilen Allah Kelâmı (Sözü) olarak gördükleri Kur'an; Hadis ya da Peygamber'in söylediklerinin ve yaptıklarının oluşturduğu gelenekler; Fıkıh, yani resmen Kur'an ve Hadis'i temel alan hukuk ve toplumsal ahlak bilimi; din bilimlerinin onsuz anlaşılamayacağı Arap dili; ve aynı zamanda temel bilimler, matematik, mantık ve felsefe. İbn Haldun öğretmenlerinin kişilikleri ve hayatları hakkında ayrıntılar verir ve bu kişilerin çoğunun, kendi ana babasıyla birlikte, ondördüncü yüzyılın ortalarında dünyayı kasıp kavuran büyük veba salgını, "Kara Ölüm" sırasında öldüklerini anlatır.

Genç yaşta dil ve fıkıh bilgisinde edindiği üstünlük İbn Haldun'un Tunus Hükümdarı'nın hizmetine girmesini, önce kâtipliğe, daha sonra sorumluluk gerektiren ve bu nedenle pek güvenli olmayan görevlere getirilmesini sağladı. Bu dönemi yirmi yıl süren rastlantılarla dolu bir hayat izledi. Tunus'tan ayrıldı ve Mağrip'deki başka hükümdarların hizmetine girdi, Müslüman İspanya'nın yaşayan son krallığı olan Granada'ya (Gırnata) gitti, orada iltifat gördü, atalarının yaşadığı Sevil'in Hıristiyan hükümdarına görevli olarak gönderildi, ancak orada kuşku uyandırınca acele Cezayir'e gitmek zorunda kaldı. Tekrar resmi göreve başladı, sabahtan hükümet işleriyle uğraşarak, sonra camide ders veriyordu. Steplerde ve dağlarda yaşayan Arap veya Berberi aşiret reislerinin, hizmet ettiği hükümdarlara siyasal olarak bağlanmalarında önemli rol oynadı. Bu aşiret reisleriyle ilişkilerinde kazandığı itibar, efendisinin gözünden düştüğü zamanlarda ona yararlı oldu. Bu gözden düşme durumu hayatında pek çok kez tekrarlandı. Bir keresinde bir Arap aşiret reisinin koruması altında Cezayir'in kırsal kesimindeki bir kalede dört yıl (1375-9) geçirdi. Bunlar, dünya işlerinden elini eteğini çektiği ve zamanını geniş bir çerçeveli Mağrip hanedanları tarihi yazarak geçirdiği yıllardı.

Mukaddime (Prolegomena) adını taşıyan bu tarihin ilk bölümü günümüze dek ilgi uyandırmayı sürdürmüştür. Bu bölümde İbn Haldun, hanedanların yükselişini ve düşüşünü tarihsel anlatıların güvenilirliği bakımından bir köşetaşı olabilecek tarzda açıklamaya çalıştı. Steplerde ve dağlarda yaşayan, tahıl yetiştiren ya da hayvan besleyen, örgütlenmiş baskı gücüne sahip olmayan ön-

derleri izleyen halkların, insan toplumunun en basit ve en erken biçimi olduğuna inanıyordu. Böyle bir halk belirli bir doğal erdeme ve enerjiye sahipti, ancak tek başına istikrarlı hükümetler, kentler ya da yüksek bir kültür yaratamazdı. Mümkün olduğu kadar özel yetkiye sahip bir hükümdarın olması gerekiyordu ve böyle bir hükümdar ancak *asabiyyet*'e, yani, iktidarı elde etmeye ve elde tutmaya yönelmiş bir anonim ruha sahip bir taraftarlar grubu oluşturabilmesi ve bu gruba hâkim olabilmesi halinde kendisini kabul ettirebilirdi. Bu grup en iyi şekilde steppe ya da dağda yaşayan insanlardan oluşturulabilir; ister gerçek ister hayali olsun aynı soydan gelme duygusuyla veya karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bağlarla bir arada tutulabilir, ortaklaşa kabul edilen bir dinle güçlendirilebilirdi. Bir güce ve tutarlı bir taraftarlar grubuna sahip olan hükümdar bir hanedan kurabilirdi; hükümdarlık istikrar kazandığında kalabalık kentler gelişecek ve bu kentlerde uzmanlık gerektiren zanaatlar, lüks hayat tarzları ve yüksek kültür olacaktır. Ne var ki her hanedan kendi çöküşünün tohumlarını içinde taşıyarak doğar. Hanedan, tiranlıkla, israfla ve yönetme niteliklerinin kaybyla zayıflayabilirdi. Fiili iktidar hükümdardan ona bağlı olan grubun üyelerine geçebilir, ancak hanedan benzer biçimde oluşan bir başka iktidarla er ya da geç yer değiştirebilirdi. Bu gerçekleştiğinde, sadece hükümdar değil, hükümdarın üzerinde iktidar kurduğu bütün bir halk ve bunların yarattıkları hayat da yok olabilirdi. İbn Haldun'un bir başka bağlamda belirttiği gibi, "koşullarda genel bir değişiklik olduğu zaman, sanki bütün alem değişmiş ve bütün dünya başkalaşmıştır."¹ "Kendi zamanlarında dünyanın en büyük güçleri"² olan Grekler ve Persler, yerlerini, güçleri ve bağılılıkları sayesinde Arabistan'dan İspanya'ya kadar uzanan bir hanedan yaratmış olan Araplara bırakmışlardı; ama onların yerine de İspanya ve Mağrip'de Berberiler ve daha doğuda Türkler gelecekti.

Hükümdarların dönen talihleri hizmetkârlarını da onlarla birlikte sürükledi. İbn Haldun İskenderiye'ye gittiğinde yeni bir kariyere başlıyordu. Kahire'ye gitti - daha sonra hacca gidecekti. Ka-

---

1 Abd el-Rahman İbn Haldun, *Mukaddime* (Kahire, tarihsiz), s. 33; İngilizce'ye çevirisi, F Rosenthal, *The Muqaddimah* (Londra, 1958), I, s. 65.

2 A.g.e., s. 163; İng. çev. C.I, s. 330.

hire gördüklerinden çok farklı ölçekte bir kent olarak onu çarptı: “dünyanın metropolü, evrenin bahçesi, ulusların buluşma yeri, halkların karınca yuvası, İslam’ın kutsal tapınağı, iktidarın merkezi.”³ Kahire, Mısır’ın yanı sıra Suriye’yi de kapsayan zamanın en büyük Müslüman devletlerinden birinin, Memlûk sultanlığının başkentiydi. İbn Haldun burada hükümdara takdim edildi, göze girdi, kendisine ilk kez düzenli bir gelir bağlandı, sultanlık okullarının önce birinde sonra bir başkasında öğretmen olarak bir yer edindi. Tunus’taki ailesini yanına çağırdı, ancak bindikleri gemi batınca bütün aile fertleri yok oldu.

İbn Haldun ölene kadar Kahire’de yaşadı. Zamanının büyük bölümünü okuyup yazarak geçirdi. Ancak hayatının ilk dönemi bir kez daha tekrarlandı. Yarattığı etkide değişimler oldu ve gözden düştü. Bu yüzden düşmanlarını suçlar, ancak bütün bunlar kendi kişiliğinden de kaynaklanmış olabilir. Hükümdar onu çeşitli kereler sultanlık mahkemelerinin birine yargıç olarak atadı, ama o her defasında ya görevini kaybetti ya da kendi isteğiyle ayrıldı. Sultan’la birlikte Suriye’ye gitti ve Kudüs ile El Halil’deki (Hebron) kutsal yerleri ziyaret etti. Kuzey Hindistan’dan Suriye ve Anadolu’ya kadar uzanan bir imparatorluk kuran, Asyalı büyük fatihlerden Timur Şam’ı kuşattığı sırada Suriye’ye bir kez daha gitti. Timur’la görüştü. Onun şahsında komuta gücünün bir örneğini gördü. Bu gücün temelini ordu ve halk oluşturuyordu. Bu halk yeni bir hanedan kurabilirdi. Şam’ı yağmalanmaktan kurtaramadı, ancak kendisi için Mısır’a dönebileceği güvenli bir geçit bulabildi. Ne var ki yolda, Filistin tepelerinde yolu kesilerek saldırıya uğradı.

İbn Haldun’un bizzat anlattığı hayatı, onun mensup olduğu dünya hakkında bize bir şeyler söyler. Bu bütün insani zaafı taşıyan bir dünya idi. İbn Haldun’un kendi kariyeri hanedanların iktidarlarını korumak için dayandıkları çıkar ittifaklarının ne kadar istikrarsız olduğunu gösteriyordu. Şam önlerinde Timur’la yaptığı görüşme, yeni bir gücün yükselişinin kentlerin ve halkların hayatlarını nasıl etkileyebildiğini açıkça ortaya koydu. Kentin dışında

---

3 İbn Haldun, *el-Ta’rif bi İbn Haldun*, ed. M. T. el-Tanyi (Kahire, 1951), s. 246; Fransızca çev., A. Cheddadi, *İbn Khaldun: le voyage d’occident et d’orient* (Paris, 1980), s. 148.

düzen istikrarsızdı: bir hükümdarın elçisi soyulabiliyor, gözden düşen bir saray mensubu kent denetiminin olmadığı bir bölgeye sürülebiliyordu. Ana babaların vebadan, çocukların deniz kazasından ölmeleri kaderin elinde insanın ne kadar güçsüz olduğunu gösteriyordu. Ne var ki, istikrarlı olan ya da öyle görünen bir şey vardı. Bir ailenin Güney Arabistan'dan İspanya'ya taşınabildiği ve altı yüz yıl sonra kendi köklerinin bulunduğu bölgenin yakınına geldiğinde hâlâ kendisini aşına bir ortamda bulabildiği bu dünya zaman ve mekân farklılıklarını aşan bir bütünlüğe sahipti; Arap dili iktidar kapısını açabiliyor ve bütün dünyayı etkileyebiliyordu; şöhretli bir öğreticiler zinciriyle yüzyılları aşan bir bilgi yoğunluğu, hükümdarlar değiştiği zaman bile bir manevi cemaati koruyordu; iktidar bir kentten diğerine değişse bile, hac yerleri, Mekke ve Kudüs, insan dünyasının değişmeyen kutupları olmaya devam ediyordu; ve dünyayı yaratan ve koruyan bir Allah'a duyulan inanç kaderin darbelerine anlam kazandırabiliyordu.

BİRİNCİ KISIM
BİR DÜNYANIN OLUŞMASI
(Yedinci Yüzyıldan Onuncu Yüzyıla)

Yedinci yüzyılın başlarında, dünyanın batı yarısına hâkim olan büyük Bizans ve Sasani imparatorluklarının kenarlarında bir dini hareket görüldü. Batı Arabistan'da bir şehir olan Mekke'de, Muhammed, erkekleri ve kadınları ahlak reformuna ve Allah'ın iradesine itaat etmeye çağırırdı. Allah'ın iradesi, Muhammed'e gelen ve daha sonra bir kitapta, Kur'an'da toplanan, Muhammed ve ona bağlı olanların kutsal kabul ettikleri mesajlarda ifade ediliyordu. Bu yeni din, yani İslam uğruna Arabistan sakinlerinden oluşturulan ordular çevre ülkeleri fethettiler ve Bizans İmparatorluğu bölgesinin büyük kısmı ile Sasani İmparatorluğu'nun tamamını kapsayan ve Orta Asya'dan İspanya'ya kadar uzanan yeni bir imparatorluk, halifelik, kurdular. İktidarın merkezi Arabistan'dan Emevi halifelerinin yönetimi altında Suriye'deki Şam'a ve oradan da Abbasilerin yönetimi altında Irak'taki Bağdat'a taşındı.

Onuncu yüzyılda halifelik dağıldı ve Mısır ile İspanya'da rakip halifeler görüldü, ancak halifeliğin içinde gelişmiş olan toplumsal ve kültürel birlik sürdü. Yahudi, Hıristiyan ve öteki cemaatlerin varlıklarını korumalarına rağmen, nüfusun büyük bir bölümü Müslüman olmuştu (yani, İslam dinine bağlanmıştı); Arap dili yayılmış ve Müslüman dünya içinde özümlenen halkların geleneklerinden gelen unsurları anonimleştiren, kendisini edebiyatta, hukuk, teoloji ve maneviyat sistemlerinde ifade eden bir kültür aracı haline gelmişti. Müs-